

APOLLON İETROS, İONİA'LILARIN BİLİNMEYEN BİR TANRISI MI?*

Nobert EHRHARDT
Çev.: Dr. Hülya BOYANA

Apollon İetros'un kültü bu güne kadar Milet'in Karadeniz kolonilerinde belgelenmiştir. Tanrı, Apollonia Pontica, İstros, Tyras, Olbia, Pantikapaion ve Hermonassa'da doğrudan ispat edilebilmektedir; özel isimleri vasıtasıyla da (İetrokles veya İatrokles) Sinope ve Gorgippia için de varlığına karar verilebilir¹. En eski belgeler Berezan/Olbia (6. yüzyıla ait belgeler)² kaynaklıdır ve İstros ile Pantikapaion'daki M.Ö. 4. yüzyılın sunu yazıtları en erken örnekleri teşkil ederler³.

Bu kültürün kaynağı hakkındaki araştırmalarda bir fikir birliği oluşmamıştır. M. P. Nilsson, Pontos'ta Apollon İetros'un İonia'dan geldiğine, ancak orada kısa sürede kaybolmuş olduğuna⁴ inanmıştır. Buna

-
- * Bu yazı, Norbert Ehrhardt'ın, İstanbuler Mitteilungen, Band 39, 1989, s. 115-122'de Almanca yayınlanan makalesinin tarafımızdan Türkçe'ye çevirisidir.
Arkeolojik bibliyografya ve arkeolojik tanıtıcılarda kullanılan alışılmış kısaltmaların dışında Année Philologique'in kısaltmaları kullanılmıştır. Diğer kısaltmalar :
Benedum : J. Benedum, RE Suppl. 14 (1974) 912-31 s. v. Uliades.
Burkert : W. Burkert, Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche (1977).
Ehrhardt : N. Ehrhardt, Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen ²(1988) 2 Bde ; ¹(1983) 1 Bd.
Ganzyniec : R. Ganzyniec, Apollon als Heilgott, Archiv für Geschichte der Medizin 15, 1923 (= Festschrift für K. Sudhoff) (Tıpkıbasım 1965) 33-42.
Graf : F. Graf, Nordionische Kulte. Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia (1985).
Nilsson I³ : M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion, I¹(1940); ³(1967) ; Tıpkıbasım 1976) [Disertasyonumda sehven I⁴ 1976]

¹ Deliller : Ehrhardt I s. 136 ; II s. 431.

² Ebenda I 140 ; II 437. Yeni belgeler : V. P. Yailenko, VDI 1980, 2, s.72 = SEG 30 (1980) 880 ; Greceskaja Kolonizatsija, VII-III N. E. (1982) s. 268 = SEG 32 (1982)737.769.

³ Istros : IvHıstria (1983) s.302. Nr. 169.- Pantikapaion : IosPE II 6.10 = CIRB (1965) 6.10.

⁴ Nilsson I³ 540.

rağmen İonia için doğrudan bir belge mevcut gibi görünmektedir. Bu da Meandros kenarında Magnesia'nın daha önceki incelenmesinde gösterilmiş olan⁵ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΙΑΤΡΟΥ yazılı sikkedir. Ancak bu ilişkilendirme kesinlik kazanmamıştır⁶; Nilsson bundan dolayı bu sikkeyi İonia için bir belge olarak şüphe ile göstermiştir⁷. Bu ilişki gerçekten yanlıştır : Daha 1898 yılında B. Pick bu sikkenin Milet'li koloni Apollonia Pontica'dan geldiğini teşhis etmiştir⁸. Anadolu için kesin bir kült belgesi mevcut değildir. Pick'in tezini bilen R. Ganszyniec, bundan dolayı Apollon İetros'ta, Pontos bölgesinin Apollon ile özdeşleştirilmiş olan bir yerel tanrısını görmeyi önermiştir⁹. Bu konuda ben, Milet/Didyma'da Apollon İetros'un bir kültürünün olmadığı, böyle birinin ancak kolonistlere Didyma'daki kehanet vasıtasıyla tanıtıldığı fikrine sahibim¹⁰. Son olarak F. Graf, İetros ile ilgili, Nilsson'un düşündüğü gibi, İonia'nın kültürün eski yayılma bölgesi olduğunu belirtmiştir¹¹.

Belirtilen tezlerden Ganszyniec'e ait olan hariç tutulmalıdır. Eğer koloni bölgesinde bir Olympos'lu tanrının erken belgelenen ismi yerel bir tanrısallık ile desteklenmiş olsaydı, bu hayli orijinal bir tip olurdu. Bununla birlikte Ganszyniec'in, İetros'un neden dolayı Megara'lı değil de, sadece Milet'in Pontos kolonilerinde görüldüğünü açıklayamamış olması önemlidir: Megara yerleşkeleri konum itibarıyla Milet kolonilerinin arasında yer almaktadır¹² ve bundan dolayı, yerel bir kültürün yayılma bölgesinin, aynı zamanda Megara yerleşkelerini de kapsamaması gerekirdi. İetros kültürünün kolonistlere mahsus olarak yaratıldığına ilişkin tez, her bir Milet kolonisi için, neden hiç bir özel kuruluş kehaneti bulunmadığını açıklayabiliyor olmasına rağmen¹³, yine de kültürün oluşumu için dayanılabilir temeller sunmamaktadır. Bu arada, ben de Nilsson gibi, Apollon İetros'un kültürünün, Pontos'ta İonia'dan ve hatta buranın ana kenti Milet'ten kaynaklandığı

⁵ İlk önce (?) M. P. Lambros tarafından, BCH 2, 1878, s. 509.

⁶ Ebenda 510.

⁷ Nilsson I³ 540 dpn. 8.

⁸ JdI 13, 1898, 169 = Aufsaetze zur Numismatik und Archaeologie (1931) 41. L. R. Farnell, The Cults of the Greek City States IV (1907) 409 dpn. 214. Araştırma geçmişi için L. Robert, Monnaies antiques en Troade (1966) 46 dpn. 5 ile krş. "Sikke" olarak basım özelliği için Robert 46.

⁹ Ganszyniec 41.

¹⁰ Ehrhardt I s.144.

¹¹ Graf 250. Burkert 231.

¹² Kardeş şehirleri olan batı sahilindeki Mesambria ve Kallatis ile kuzey sahilindeki (Kırım yarımadası) Chersonasos'ta olduğu gibi güney sahilinde Herakleia Pontica söz konusudur. Megara kolonizasyonuna yönelik K. Hanell, Megarische Studien (1934).

¹³ Ehrhardt I s. 145.

fikrindeyim. Bunun için kesin belgelerin eksikliğine rağmen bazı bulgular mevcuttur.

İlk olarak, öncelikle İonia'da (en eski belgeler), Karia'da ve Atina'da yaygınlaşmış olan İetr- veya İatr-'a dayalı, örneğin İetrokles, İetrodoros gibi dini kökenli özel isimler sayılabilir¹⁴. Bu şahıs isimlerinin bir Apollon İetros kültü ile ilişkilendirilmesi, aynı özel isimlerin tanrının kültürünün doğrudan belgelendiği yerlerde, aynı zamanda Milet'in Pontos kolonilerinde¹⁵de yaygınlaşmış olmaları ile desteklenir. H. Usener'in inanmış olduğu gibi¹⁶, İatr- kökünden olan mevcut bütün isimlerin, bir sağlık tanrısı olan İatros'tan türetilmiş olması daha az muhtemeldir; İatros'a ait özel bir kült sadece Atina'da belgelenmiştir¹⁷. İonia'lıların ilk dönemleri için sağlık tanrısı İatros'un varlığında ısrarcı olduğu taktirde, O'nun orada kısa zamanda Apollon ile ilişkilendirilmiş olduğu kabul edilmelidir.

Bu isimlerin yanı sıra Pontos'ta İetros'u kolonistlerin eski ülkeleri ile ilişkilendirebilecek ilave izler gösterilebilir.

Apollonia Pontica'ya ait sikkede, tanrının resimsel tasviri yer almaktadır. Burada sağ elinde uzun bir defne dalı tutmaktadır. Apollon'un bu atribütü, Grek dünyasında tanınmaktadır ve araştırmacılıkta herkes tarafından tanrının insan ruhunu arıtıcı gücü¹⁸ için bir sembol olarak kabul edilir ki, bu da Apollon'a ait özelliştir : Böylelikle İliada'da (I, 8 s.39), Apollon Smintheus öfkeli olduğunda Troas'ta¹⁹ salgınlara neden olmuştur.

¹⁴ E. Sittig tarafından belgeler, De Graecorum nominibus theoporis (1911) 49 ; R. Münsterberg, Die Beamtennamen auf den griechischen Münzen (1911-27; Tıpkıbasım 1985) 205 (Fihrist). Erythrai için belgeleri Graf 250 dñn. 251 ile belirtir ; Ephesos ile ilgili olarak krş. IvEphesos VIII 2 : Özel isimler listesi, derleyen J. Nolle, (1984) 86 (Vazolarda İatrokles ismi dört kez).-Karia ile ilgili olarak krş. M. Holleaux, Etudes d'epigraphie et d'histoire grecques III (1942) 156; J. ve L. Robert, La Carie II (1954) 79; L. Robert, Gnomon 35, 1963, 64; Fouilles d' Amyzon en Carie (1983) 231.

¹⁵ Deliller : Ehrhardt I s. 136. 141. 144. 146.- İlave bir **Ἰητροδωρος** Olbia'da:Yailenko, VDI 1980, 2, s. 86. Nr. 87 = SEG 30 (1980) 930.

¹⁶ H. Usener, Götternamen (1896) 151.

¹⁷ F. Kutsch, Attische Heilgötter und Heilheroen, RVV 12, 3 (1913) s.2; RE 9, 1 (1914) 806 bkz. İatros Nr. 9 (H. Meyer); E. Rohde, Psyche⁹⁻¹⁰ (1925) I s.185; S. Dow, BAmSocP 22, 1985, s. 33 vd.

¹⁸ Bu şekilde örneğin Burkert 136. 231;M. Blech, Studien zum Kranz bei den Griechen (1982) 233; B.C.Dietrich, Tradition in Greek Religion (1986) 155. -Apollonia Pontica'dan olan sikke üzerindeki defne dalını Pick (dñn. 8) aynı şekilde yorumlamıştır.

¹⁹ Chryse tarafından mukaddes yere ilişkin son olarak, The Oracles of Apollo in Asia Minor (1985) s.176 vd.

Bununla birlikte, O, genelde salgınları önleyen bir tanrı olarak kabul edilmiştir²⁰.

Apollonia Pontica'daki Apollon'un defnesi, aynı zamanda özel olarak ana kent ile ilişkilendirilebilir ve bu da Didyma'daki mukaddes kehanet yeridir. Didyma için bir kuruluş hikayesi mevcut olup, buna göre; Branchos, Apollon'un direktifi ile bir salgını önlemek için gelmiş, aynı zamanda defne dalları sallamış ve şarkı söylemiştir²¹. Apollon burada da sağlık tanrısı olarak gösterilmiştir. Apollon aynı özelliklere Milet/Didyma'nın²² yakın çevresinde ve aynı zamanda Milet hükümrانlığındaki Lepsia adasında ve Milet'in İon komşu kenti Myus'ta da sahiptir. Bunu, Lykophron'un²³ İ.Ö. 3. veya 2. yüzyılda ortaya çıkmış, Alexandra eposundaki bir beyit işaret etmektedir. Thebaili'lerin, vaktiyle Hektor'un kemiklerinin Troas'tan alınmasına izin verdikleri ve bunu da Apollon'un kehanetlerine dayandırdıkları beyit 1203 ve sonrasında anlatılır: **Χρησμοῖς Ἰατροῦ Λεψίου Τερμινθέως** (beyit 1207). Bunun yanı sıra tanrıyı hiç bir zaman doğrudan değil, aksine sadece –tuhaf– lakaplarla adlandırmak²⁴ Lykophron'un adeta bir takıntısıdır, ancak O'nun bu üç ismi neden bir araya getirdiği düşünülebilir. Yine O'nun Lepsia'ya²⁵ ait olan Apollon'u ve Myus'lu²⁶ Apollon Termintheus'u sağlık tanrısı olarak karakterize ettiği, böylelikle İatros'u bu iki lakapla ilişkilendirdiği²⁷ olasıdır. Bununla birlikte isimler üç farklı bölgeye işaret ettiği için, İatros'un kült mahalleri olarak topografik nedenlerden öncelikle Milet/Didyma dikkate alınmalıdır. Diğer bir belge olan Hipokrat yemini²⁸,

²⁰ Bunun esası: F.G.Welcker, Seuchen von Apollon, Kleine Schriften III (1850) 33-45 (ilk olarak 1832).-Apollon yine doğulu bir 'veba tanrısı'na (Nergal) ilişkilendirilmiştir. (M.K.Schretter, Alter Orient und Hellas [1974]; W.Burkert GrazBeitr 4, 1975, 51-79).

²¹ Callim. iamb. Fr. 194 Pfeiffer, 28-31 (Burada genel olarak İonialılardan bahsedilmiştir, ancak Branchos her zaman sadece Didyma ile ilişkilendirilmiştir); Clem. Strom. 5, 48, 4.

²² Müteakip olarak bahsedilen belgeler aynı zamanda Ganszyniec s. 40.

²³ Tartışma uzun zamandır sürmektedir. 2. yy. olduğuna dair S.Josefoviç, RE Suppl. 11 (1968) s. 925 vd. bkz. Lykophron; 3. yy. olduğuna ilişkin A.W.Bulloch, :The Cambridge History of Classical Literature I, (1985) 549.

²⁴ RE 13, 2 (1927) 2344 bkz. Lykophron (K.Ziegler). Apollon beyit 1377'de aynı şekilde **Ἰατρός** ile tasvir edilmiştir, ancak ilave lakabı yoktur.

²⁵ Lykophron'un **Λεψίου** (beyit 1207) ve **Λεψιεύς** (beyit 1454) ile – Milet'li – ada Lepsia'nın Apollon'unu kastettiğini ilk olarak F.Spiro, Hermes 23, 1888, s. 197 fark etmiştir. Bu arada kült için yazılı belgeler mevcuttur: G.Manganaro, ASAtene 41/42, 1963/64, s. 318 vd. Nr.18, 23 (İ.Ö. 170 civarı); s. 321 ve müteakip sayfa. Nr.20, s. 6 vd. (İ.Ö.2. yy).

²⁶ Belgeleri Ehrhardt II 426 dpn. 390. Hermonax-yazıtı bu arada B.Bravo, DHA 10, 1984, 115-18 = SEG 34 (1984) 1189 yeni basılmış ve yorumlanmıştır.

²⁷ Yazar (beyit 1206/1207), **Λέψιος καὶ Τερμινθέως ἐπίθετα Ἀπόλλωνος** açıklaması ile anlaşılacağı gibi **Ἰατρός** u kült ismi olarak görmüyor.

²⁸ Yayın:Hippocratis opera, ed. I.L.Heiberg, Corpus Medicorum Graecorum I 1 (1927) s. 4 vd.

İ.Ö. 4.²⁹ yüzyılın son dönemlerine ait olup, burada bilindiği gibi **Ἀπόλλωνα ἱητρον** (veya **Ἰητρον**) **καὶ Ἀσκληπιόν** nezdinde yemin edilecektir. Bu yemin vasıtasıyla Kos veya Knidos'ta İatros ismine dolaylı olarak ulaşılabilmeyle birlikte³⁰, bu İetros tanıma uymaktadır ve güney-batı Anadolu'da bir İetros/İatros kült isminin mevcudiyetini yansıtıyor olabilir³¹. Son olarak, Tenos'ta bir İetros'a sahiptir ki, bu orada Poseidon'un lakabıdır³². Bu verilere dayanarak, İonia'da ve en azından Karia önünde uzanan adalarda, bir Apollon İetros'un mevcudiyeti mümkündür. Her halikarda Milet'in kolonilerindeki kültün, kolonistlerin eski yurtlarında -bir zamanlar- mevcut olan kültü dayandırılmasında esas itibariyle hiç bir tezat görmüyorum.

Branchos tarihi nedeniyle ve diğer kutsal yerlerdeki (örneğin; söz konusu olan Smintheion) Apollon'a benzetilen karakterinden, öncelikle İetros'un bilhassa Didyma'ya ait olduğu da düşünülebilir; kehanet tanrısı burada daha önceki dönemlerde muhtemelen yerel değil, aksine önemini vurgulayan bir isime sahipti. Ancak Apollon'un arkaik Didyma'daki lakaplarına ilişkin sorunun cevaplandırılması zordur³³. Bir kült isminin değerlendirilmesi gerekiyorsa, bu taktirde belki Pythios ele alınabilir: Bu Didyma'da Artemis Pythie'nin mevcudiyetinden anlaşılabilir ki, O bu bölgede eski olmalıdır, zira kültü Milet'li kolonilerde mevcuttur³⁴. Bununla birlikte kolonilerde hiç bir ip ucu elde edilememiş olmasından, tek Pythios'u ele almamak gerekir. Böylece İetros için mekan olarak, eğer Olbia'dan bir yeni buluntu yeni şüpheler uyandırmadığı taktirde, Didyma kalmıştır: İsa'dan önce 6. yüzyıla ait bir belge Apollon Didymeus Milesios'tan³⁵ bahseder ve böylelikle Apollon'un Didyma'da zaten 6.

²⁹ Tarihlendirme L.Edelstein tarafından, *The Hippocratic Oath* (1943) s. 55 vd.= *Ancient Medicine. Selected Papers* (1967) s. 55 vd. İhtiyatlı, ancak oldukça hem fikir olarak H.Diller, *Gnomon* 22, 1950, 70-74.

³⁰ Yeminde **ἱητρος**'a Ganszyniec s. 40; Edelstein aynı kaynak (Bkz. dpn.29) s. 50 ve müteakip sayfada dpn. 7 ile.

³¹ Ganszyniec 41, Hippokrates'in ada kültürüne dayandığını belirtir.

³² Philochoros, *Clem. Alex., Protr.* 2,30,3=FgrHist 328 F 175. Krş. F.Hiller von Gaertringen, *IG XII 5, 1 p.XVI* test. 1314; H.Meyer aynı kaynak (dpn. 17) bkz. 805 İatros Nr.3; *RE 5 A 1* (1934) 522 bkz. Tenos (K.Fiehn); *RE 22, 1*(1953) 499. 523 bkz. Poseidon (E.Wüst)

³³ Buna ait fikirler: Ehrhardt I s. 144 vd. Büyük olasılıkla istisna edilen sadece Philesios'tur: J.E.Fontenrose, *TAPhA* 64, 1933, 98-108; Ehrhardt I s. 130 ve müteakip sayfa. 144 (Philesios tekrar Parke tarafından aynı kaynak [Bkz. dpn. 19] 4, araştırma tartışmasına işaret etmeden.

³⁴ Belgeler: Ehrhardt I s. 148 vd.- Didyma'da Pythie ismi ilk Helenistik dönemde belgelenmiştir.

³⁵ A.S.Rusjaeva, *VDI* 1986, 2, 25-64. Belge okunabilen ve tercüme edilebilen ilave dizilerden meydana gelmiştir, ancak doğru bir anlam çıkılmamaktadır. Ehrhardt'ın yorumlarına karşı:

yüzyılda Didymens lakabını taşıdığı³⁶ sonucu çıkarılabilir. Bu bilinen diğer Grek (öncesi) kehanet tapınım yerlerine ilişkin öğrendiklerimizle uyumludur. Dodona'lı Zeus, Klaros ve Gryneion'daki Apollon her zaman sadece yerel ismi ile tanımlanmışlardır³⁷. Didyma'lı İetros'a ulaşmak istiyorsak, daha erken döneme geri gidilmeli veya Didyma'da iki lakabın – İetros ve Didymeus– aynı zamanda mevcut olduğuna dair zor durum çözümüne tutunmalıyız. Bu zorluklar karşısında daha ziyade İetros'un Milet şehrine ait bir kült olduğu ve buradan kolonilere taşındığı kabul edilmelidir. Her halikarda İetros'un yukarıda çıkarılan yayılma bölgesi çok geniş olup, Didyma'nın lehine olacak şekilde Milet buradan hariç tutulabilirmiştir³⁸.

Anadolu'da İetros'un kült gelişimi sorusuna yönelelim. İonia ve Karia'da Apollon İetros için dolaysız belgelerin eksikliği, kültün burada sadece erken önemini kaybettiği anlamına gelebilir. Bu İetros'a oldukça yakından benzeyen Apollon Ulios'a³⁹ ait olan kült ile kayda değer ölçüde ilişkilidir: Bu tanrı da aynı şekilde özellikle dini lakapları ile bilinir⁴⁰; Ulios'un, Karia ve İonia'daki mevcudiyeti, İetros gibi hemen hemen aynı yayılma bölgesine sahip olduğunu gösterir. Bununla birlikte İetros'tan farklı olarak, Ulios ile ilgili kült belgeleri mevcut olup, bunlar Kos ve Lindos'tan⁴¹

Actes du IXe Congrès International d'Epigraphie Grecque et Latine I (1987) s.116 vd.– Metin, Olbia'da Didymeus'un bir kültünü düşünmeden, bir Milet kolonisinde Didymeus'un ilk olarak bahsini ortaya koyar.

³⁶ Didyma'ya ait arkaik yazıtlarda Apollon hiç bir isim taşımamaktadır : A.Rehm, *İvDidyma* (1958) Nr. 1.3.6-9.14.17; K.Tuchelt, *Die archaischen Skulpturen von Didyma* (1970) 116-18.

³⁷ Dodona: RE 10 A (1972) 301 bkz. önceki s. Zeus (H.Schwabl); Zeus Naios esasen başka biri değildir: Krş. aynı yerde 339. Klaros: RE 2,1 (1895) s. 56 ve müteakip s. Bkz. önceki s. Apollon (K.Wernicke); RE 11, 1 (1921) 548 bkz. önceki s. Klarios Nr.1 (A.Adler). Gryneion: Wernicke, aynı kaynak 46; RE 7, 2 (1912) 1901 bkz. önceki s. Gryneios (O.Jessen). – Her iki Apollon tapınım yerleri ile şimdi karşılaştır Parke, bkz. aynı kaynak (dnp. 19) s. 112 vd. s. 171 vd.

³⁸ N.Ehrhardt, kolonilerdeki kült buluntusunun, Milet ile Didyma arasındaki erken ilişkiyi gösterdiğine (Ehrhardt I 248) ilişkin tezinde, Artemis Pythie nedeniyle ısrarcıdır. Fakat K.Tuchelt, *JdI* 101, 1986, 80 dipnot 30 ile kült ilişkilerinin Didyma'nın 7.yüzyıldaki politik durmu hakkında hiç bir şey ifade etmediğini, sınırlı olarak belirtmiştir.

³⁹ Suidas bkz. οὐλιος, ὁ Ἀπόλλων, ἱατρός γὰρ ἦν .

⁴⁰ Sittig aynı kaynak (Bkz. dnp.14) 48f.; Benedum s. 912 vd. Krş. L.Robert, *Etudes epigraphiques et philologiques* (1938) 186; Nilsson I³ 540; Robert, *Amyzon* (Bkz.dnp.14) 231.-O.Masson *Actes.*(Bkz. dnp.35) 311 dnp.71'de bir "culte ionien d'Apollon Oulios"tan bahseder. Aynı yerde Oul- ile başlayan Grek isimler ile bunlara benzeyen Karia özel isimleri arasındaki ilişkiye ait bir araştırmadan bahsedilir.

⁴¹ Kos:PP 12, 1957, s. 443 ve müteakip s. =SEG 18 (1962) 328= F.Sokolowski, *Lois sacrees des cites grecques* (1969) s. 298 ve müteakip s. Nr.170 (Apollon Ulios'un Temenosu; İ.Ö. 3.yy.). Sokolowski, *Lindos için belgeleri*, aynı kaynak 299 dnp.1. Krş. RE 18, 2,1 (1942)

olan Helenistik yazıtlardır. Mamafih en azından İonia'da kültü eski olmalıdır, zira batıda Phokaia yerleşimlerinde dini şahıs isimleri belgelenebilmektedir⁴². Ulios'un daha erken mevcudiyetine aynı zamanda edebi bir belge de işaret eder: Macrobius, bir Pherekydes'in, Theseus'un Kreta'ya seyahatinde, Apollon Ulios ve Artemis Ulia'ya kurban kesmiş olduğundan⁴³, notlarında bahseder. Wilamowitz, bu notun Syros'lu kosmolog Pherekydes (İ.Ö. 6. yy.)⁴⁴ tarafından kaydedilmiş olabileceğini ve söz konusu kültlerin Atina'ya değil⁴⁵, Delos'a ait olduğunu belirtmiştir. Wilamowitz, Pherekydes tezi ile başarılı olamamıştır- bu metin parçası, Wilamowitz tarafından tartışılan diğer fragmanlar gibi, Jacoby vasıtasıyla, Atina'lı Pherekydes'e (İ.Ö. 5. yy.) ilişkilendirilebilecektir⁴⁶, ancak Wilamowitz'in, Apollon Ulios ve Artemis Ulia'yı Delos'ta mevkilendirmiş olması, araştırmalarla uyumlu olmuştur⁴⁷-bu da muhtemelen her şeyden evvel Strabon'un, Pherekydes'i bu şekilde anlamış olmasındandır⁴⁸. Delos'ta, Ulios için daha başka hiç bir belge mevcut değildir. Ulios'un burada daha sonra önemini kaybettiği, en azından bu isim altında olmadığı kanısına varılır; belki de 5. yüzyıldan beri iyi olarak bilinen Delios, eski Ulios ile identiktir⁴⁹. Buna ilave olarak bir diğer İon şehrinde, muhtemelen İ.Ö. 4.⁵⁰ yüzyıldaki yerel bir tarihçi olan Maiandrios'un belgesine göre, aynı

1999 bkz. önceki s. Oulios (H.Oppermann); S.M.Sherwin-White, *Ancient Cos* (1978) 302; *Benedum* s. 925.

⁴² Velia: *Benedum* s. 927 vd.; ders., *RE Suppl.* 14 (1974) s.932 vd. Bkz. Ulis. Οὐλίς aynı zamanda Olbia'da: J.Coupry-M.Giffault, *PP* 37, 1982, 367. Ulia güney İspanya'da:İsmi belki Phokaia yerleşimi ile bağlantılıdır (*Benedum* 929).- Ulios'a, Phokaia ve Delos'ta erken rastlanması, Ulios'un esasen Karia'nın yerel bir tanrısı olduğunu düşündürmemelidir. Krş.dpn.40

⁴³ *Macrob. Sat. I* 17, 21=FgrHist 3 F 149:Pherecydes refert Thesea cum in Cretam ad Minotaurum duceretur vovisse pro salute atque reditu suo Ἀπόλλωνι Οὐλίῳ καὶ Ἀρτέμιδι Οὐλίῳ.

⁴⁴ Diels-Kranz fragmanları, *Vorsokratiker I*⁶ (1951) s. 43 vd. Nr. 7.

⁴⁵ *SBBerlin* 1926, 137 = *Kleine Schriften V* 2 (1937) 143.

⁴⁶ Wilamowitz'e karşılık: Jacoby, *Mnemosyne* 13, 1947, 13-64 = *Abhandlungen zur griechischen Geschichtsschreibung* (1956) 100-43; A.Uhl, *Pherekydes von Athen. Grundriss und Einheit des Werkes* (1963), sonuncusu Jacoby tarafından kısmen fragmanların değişik tasnifidir.

⁴⁷ Bkz. literatür dpn.41 ve *RE Suppl.* 13 (1973) 1104 bkz. Theseus (H.Herter):"Wohl die delischen Gottheiten".

⁴⁸ *Strab.* 14, 1, 6 (C 635); burada Strabon hiç bir kaynaktan bahsetmemekle birlikte, Pherekydes 'ten faydalanılmış olması mümkündür:Bkz. Dpn. 51.

⁴⁹ Atina'da Delios, Thargelios ile özdeşleştirilmiş olmalıdır (*Theophrast bei Athen.* 10, 424 F). Temizlik şenliği Thargelienlere özel olduğundan, buradan belki Delios'un özelliğine ait bir sonuç çıkarılabilir. O, Ulios'a en azından benzer olmalıdır.

⁵⁰ Jacoby, *FGrHist IIIb*, *Kommentar* (1955) 405.

şekilde bir külte sahip olduğu⁵¹ Milet'te, Ulios önemini kaybetmiş görünmektedir. Milet için daha başka bir belgenin olmadığı sanılmaktadır⁵².

Buradan sonra Anadolu'da ve adalarda Apollon⁵³ İetros ve Apollon Ulios'un sağlık kültlerinin neden dolayı hemen hemen kaybolmuş olduğu sorusu ortaya çıkar. Bunun bir nedeni, 5. yüzyıldan itibaren Asklepios kültünün yayılmasında yatar ki, bu kült çoğu zaman Apollon kültü ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin Erythrai⁵⁴,de bu böyledir. Şüphesiz Milet ve Didyma için yeni bir sağlık tanrısının yerini aldığı tezi doğru değil gibi görünmektedir: Daha önceden Asklepios kültünün, Wilamowitz'in Kos'a yakınlığı nedeniyle Milet için düşünmüş olduğu gibi⁵⁵, belgelenebilme imkanı yoktur. En erken belge olan Nikias'taki Theokritos'un epigramı ve O'nun tarafından tesis edilmiş olan Asklepios heykeli (Theokr. Epigr. VIII Wilam. = A.P. VI 337) özel külte aittir⁵⁶. Bundan başka Apollon Didymeus, Asklepios Soter ve Hyg(i)eia⁵⁷ için sadece bir geç Helenistik ve bir imparatorluk dönemi dini yazıtı mevcuttur. Asklepios'a ait bir rahiplik

⁵¹ Ulios' ait (Dpn. 43) Pherekydes kaydı gibi, bu da Macrobr. sat. I 17, 21'de yer almaktadır (=FGrHist 491 F2; Apollodoros vasıtasıyla temin edilmiştir, FGrHist 244 F95): M(a)eandrius scribit Milesios **Ἀπόλλωνι Οὐλίωι** pro salute sua immolare. Strab. 14, 1, 6 (C 635), Delos'luların ve Milet'lilerin Apollon'u, Ulios olarak isimlendirmiş olduklarını söyler. O'nun kaynakları daha sonra Macrobius'un ismen belirttiği yazarlar olmalıdırlar.- J.Willis (Macrobius'a ilişkin yazısında, 1963 [Teubner] ve P.V.Davies (ingilizce tercüme, 1969) Leandrius Maeandrius'un yerine yazmış olmalıdırlar, zira son olarak belirtilen isim el yazmalarında yer alır; Leandrius, Meursius'un tahmini olup, muhtemelen bu sebepten öne alınmıştır, çünkü literatürde aktarım Macrobius'tan önce genellikle Leandrius'u gösterir (Jacoby'deki pasajlar; karşılaştırmayı zamanda D.Fehling, Die sieben Weisen und die frühgriechische Chronologie [1985] 32 dpn. 53 ile). Tarihi olarak muhtemelen Maeandrius/Leandrius'un (FGrHist 491/92) arkasında sadece Maiandrios isimli bir yazarın yer aldığıdır (Jacoby, FGrHist IIIb, Kommentar [1955] s. 404 vd.).

⁵² Ulios'un, Milet kolonilerinde bir kez dahi dini isimlerle geçmemesi şaşırtıcıdır. Sadece Amissos için Münsterberg aynı kaynak (Bkz. dpn.14) 128 bir defa **ΟΥΛΙ** kaydetmiştir; ancak okuma kesin değildir. Ponticia'nın batı ve kuzey sahillerine ait yazıtlar hemen hemen hiç bir bilgi sunmazlar.

⁵³ Apollon Pholeuterios'un Milet kolonisi İstros'ta (IvHistria Nr. 105; İ.Ö. 3. yy.) gerçek olarak Ulios, İetros, Epikurios ile aynı sıralamaya dahil edildiği ve Phokaia yerleşimi Velia'da, Pholerchia'lularla ilişkilendirilmiş olabileceği, Giulia Sacco'nun, RivFil 109, 1981, 36-40'da belirttiği gibi şüphelidir. **Φώλαρχος** 'un anlamına ilişkin tartışma için karşılaştırmayı S.Musitelli, PP 35, 1980, 241-56 ve M.Leiwo, Arctos 16, 1982, 44-55.

⁵⁴ Graf s. 250 vd.

⁵⁵ GGA 1914, 70 dpn. 3 ile = Kleine Schriften V I (1937) 422.

⁵⁶ A.Rehm, Milet I 7 (1924) p. 301; Krş. RE 15, 2 (1932) 1606 bkz. önceki s. Miletos (F.Hiller von Gaertringen).

⁵⁷ Milet: CIG 2864; Krş. M.Guarducci, SMSR 8, 1932, 222 dpn. 1 (imparatorluk dönemi).- Didyma: sadece kısmen elde edilebilen yazıt ile Rundara, IvDidyma 121 = K.Tuchelt, Vorarbeiten zu einer Topographie von Didyma, IstMitt Beih. 9 (1973) s. 45. Nr.30 (geç Helenistik dönem).

kurumu ve tanrının tapınağı, Milet şehrinde ilk olarak İ.S. 1. yüzyılda belirlenmiştir⁵⁸. Bir yandan Apollon Ulios (ve Apollon İetros) ve diğer yandan Asklepios ile arasındaki ilişki Milet şehri için de aynı şekilde, açıkça belirgin değildir.

Kesin olan, Apollon İetros'un rolünün şehir yaşantısında son bulduğudur. Tanrının lakaplarına ve defne atribütuna dayanan karakterinden, kültürünün Grek şehirlerinde, toplumsal yaşamda önemli bir rol oynamış olan⁵⁹ insan ruhunu arıtıcı ilişkilendirilmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Atina, İonia ve İon kolonileri (Abdera, Massalia) için her şeyden önce Pharmakos'un kovulmasına ait günah keçisi dini merasimi akla gelir⁶⁰. Bunun sonucusu şüphesiz Atina'da ve aynı zamanda İonia'da Thargalia'lılarda⁶¹ gerçekleştirilmiştir, dolayısıyla şenlik ve ay isimleri vasıtasıyla Milet'li kolonilerde de bilinen Apollon Thargelios ile ilişkilendirilmelidir⁶²; Olbia'da Apollon Thargelios, İetros ile beraber gösterilmiştir⁶³. Benzer şekilde yönetici tabakasına ait olan benzer sağlık ve temizliğe ilişkin törenler, İetros'un kült uygulamaları olarak düşünülebilecektir. Buraya kadar anlaşılan, İetros kültü gerçekten sosyal çevre ile yakından bağlantılıdır: İstros'ta, muhtemelen Odessos ve Tomis'te de ve belki Pantikapaion'da Apollon İetros'un rahibi tanınmış bir görevli⁶⁴

⁵⁸ Milet I 7, 204 = F.Sokolowski, *Lois sacrees d'Asie Mineure* (1955) s.136 vd. Nr.52 (Verkauf des Asklepios-Priestertums). – Asklepios yazıtta *πρὸ πόλεως* olarak tanımlanmış olduğundan, araştırma daha çok şehir dışındaki bir kült mevkiini düşündürmüştür (Rehm im Kommentar; Wilamowitz aynı kaynak [Bkz. dpn.55]; G.Kleiner, *Die Ruinen von Milet* [1968] s.42). Bu gerçek olmamalıdır: L.Robert bir çok defa *πρὸ πόλεως* "Şehir için" anlamına geleceğini belirtmiştir (Detaylı belgeler: Robert, *Amyzon* [Bkz. dpn. 14] s.171 vd.; Athena Polias *πρὸ πόλεως* 'ta Milet'in içindedir ve bu yerel olarak değerlendirilmemiştir: P.Herrmann, *Chiron I*, 1971, 294 dpn. 9, krş. Robert aynı kaynak 172). Üzerilerine Asklepios için Milet lisanında *lex sacra* (kutsal yasa) yazılmış olan uzun bloklar muhtemelen Asklepieion'a ait olanlardır. Ağır olan blokların fazla uzağa sürüklenemeyecek olmalarından, ibadet mahalli yakında, güney pazar çevresinde aranmalıdır.

⁵⁹ R.Parker, *Miasma tarafından mükemmelen tanımlanmıştır. Pollution and Purification in Early Greek Religion* (1983).

⁶⁰ V.Gebhard, *Die Pharmakoi in İonien und die Sybakchoi in Athen* (1926); Burkert s.139 vd.; J.Bremmer, *HSCPh* 87 (1983) 299-320.

⁶¹ M.P.Nilsson, *Griechische Feste* (1906) s.105 vd.; L.Deubner, *Attische Feste*² (1966) s.179 vd.; Burkert s.140 ve müteakip s.

⁶² Ehrhardt II 572 .

⁶³ J.Vinogradov – A.S.Rusjaeva, *Kul't Apollona i kalendar' v Ol'vii* (1980) 25. Krş. Ehrhardt I 140. 143; II 413 dpn. 247. s. 435. dpn. 489. Kenarına Apollon Delphinios İtros Thargelios Lykeios'a ait bir tapınım sembolü işlenmiş olan yuvarlak bir çanak söz konusudur (İ.Ö. 5. yy.).

⁶⁴ Belgeler : Ehrhardt I s.197 vd. İstros'a ilişkin olarak krş. D.M.Pippidi'nin *İvHistrìa* (1983) Nr. 26 için yorumu.

olarak vazife yapmıştır; İstros'ta tanrıya ait mabette buyruklar sıralanmıştır⁶⁵. Milet, Olbia ve diğer Grek şehirlerinde, politik ortam dikkat çekici bir şekilde, Apollon Delphinios kültü ile ilişkilendirilmiş olduğundan⁶⁶ ve bundan dolayı İstros ile Delphinios arasındaki ilişkiye yönelik soru ortaya çıktığından, araştırma şüphesiz bir kez daha güçleşmektedir. İstros ve diğer batı Ponticia şehirlerinde, Delphinios kültü belgelenememiştir, bu şehirle ilgili olarak, İstros'un Delphinios'un yerini almış olduğu düşünülebilir. Sonuç olarak mevcut kaynakların ortaya koyduğu, İstros'un şehir yaşamında kendine özgü işlevinin izini doğru olarak bulmamızı sağlayacak bir şekilde değildir.

Özet olarak şu hususlar beyan edilebilir. İonia ve Karia, Apollon İstros kültünün Milet'e dayanan Karadeniz yerleşimlerinde, kolonistlerin ana vatanından, yani Milet/Didyma'dan geldiğini kabullenme için yeterli veriyi sunarlar. Anadolu'daki kült, erken belki de daha arkaik dönemde önemini yitirmiş ve çoğu yerde kaybolmuş olmalıdır. Bu kült gelişimi bununla birlikte seyrek de değildir : Aynı zamanda, İstros'un kine benzer şekilde, yaklaşık aynı yayılma bölgesine haiz bir sağlık kültü olan Apollon Ulios'un kültü, en azından Delos ve Milet'te benzer bir gelişme göstermiş gibidir. Apollon sağlık kültlerinin gerilemesine ilişkin nedenler şüphesiz açıkça anlaşılamamaktadır; Asklepios tarafından yerinin alınmış olmasına ilişkin tez en azından Milet/Didyma için gerçek değildir. Buna karşı, kolonilerde İstros'un kendine ait bir kült gelişimi belirlenememiş olmasına rağmen, uzun süre tanınmıştır: Olbia'da, İstros (en azından klasik dönemde) Delphinios ve Thargelios'un yanında yer almaktadır; batı Ponticia yerleşimlerde, İstros Delphinios'un yerini almış gibi görünmektedir. Kentlerde, İstros'un görevinin değişip değişmediği ve bunun hangi şekilde gerçekleştiği, kaynakların yetersizliğinden belirlenememektedir.

Sorunların çözümlenmesine sadece önemli yeni bulgular yardımcı olabilir. Burada her şeyden önce *leges sacrae* (kutsal yasalar) düşünülmelidir. Böylelerini bulma olasılığı kolonilerde mutlaka mevcuttur, zira İstros'un tapınakları imparatorluk dönemine kadar süregelmişlerdir. İonia'yı ilgilendiren, böylece ümit edilen, günün birinde toprağın, Apollon İstros kültünün varlığını Anadolu için de belgeleyecek olan basit bir tapınım sembolünü serbest bırakmasıdır.

⁶⁵ Z.B. IvHistrina 6, 2/3; 34, 3/4.

⁶⁶ F.Graf, MusHelv 36, 1979, 2-22; ders. (1985) 57, 219.